

شاخص اسراف در مصارف بخش خصوصی

دکتر سیدمحمد کاظم رجایی*
مهدی خطیبی**

چکیده

بر اساس آیات و روایات، اتلاف، مصرف بالاتر از سطح زندگی عمومی، مصرف فراطراز توان مالی یا شأن، بخشش بیش از حد، صرف مال در معصیت و عدم رعایت اولویت در به کارگیری سرمایه‌ها معیار اسراف هستند. برای سنجش اسراف در مصارف بخش خصوصی بر اساس معیارهای مزبور از دو نوع شاخص اسراف اتلافی و شکاف بهره‌وری و استاندارد می‌توان استفاده کرد. با تعدیل شکاف‌های بهره‌وری و استاندارد و تبدیل آن به اتلاف و تجمیع اتلاف در کالاهای دوازده گانه مصارف بخش خصوصی می‌توان به یک عدد معین در مصارف بخش خصوصی به عنوان میزان اسراف دست یافت.

کلید واژه‌ها: اسراف، تبذیر، معیارهای اسراف، شاخص اسراف، اتلاف، شکاف استاندارد و بهره‌وری.

طبقه‌بندی JEL: c00, d12, d14

۱. مقدمه

بدون تردید شاخص اسراف یکی از مهم‌ترین شاخص‌های استفاده بهینه از امکانات است. لازم است اطلاعات معتبر، استاندارد و قابل اتکایی از وضعیت و روند تغییرات انواع اتلاف و تضییع منابع و امکانات در دست باشد. این شاخص یانگر مقیاسی از کارایی اقتصاد نیز می‌باشد. با تعریف و به کارگیری این شاخص در کنار سایر شاخص‌ها، می‌توان وضعیت

* عضو هیئت علمی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

** دانشجوی دکتری فلسفه اقتصاد مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

موجود اقتصاد جامعه و تطابق آن با اقتصاد اسلامی را ارزیابی کرد و راهکارهای مناسب و برنامه‌های راهبردی را برای ارتقای سطح اعتدال و کاهش اسراف در سطح کلان ارائه کرد. پژوهش حاضر برای نخستین بار با تکیه بر معیارهای اسراف به دنبال استخراج شاخص‌هایی است تا بر اساس آن بتوان میزان اسراف در سطح جامعه را شناسایی کرد.

۲. پیشینه

ملا احمد نراقی (۱۴۱۷ق) در کتاب فقهی عوائد الایام به بررسی معنای اسراف و موارد آن پرداخته است. در این پژوهش نگاه نگارنده صرفاً به مباحث فقهی بوده است.

محمد علی انصاری (۱۳۷۹) در کتاب دراسه حول الاسراف فی الکتاب و السنه ابتدا حقیقت اسراف را تبیین و سپس به حکم وضعی و تکلیفی آن اشاره کرده و سرانجام با اشاره به برخی معیارها مصادیقی برای اسراف ذکر می‌کند.

محمد رحمانی (۱۴۲۳ق) در مقاله "الاسراف علی ضوء الشریعه" معتقد است که تجاوز از حدی که از نظر عقلایی باشد اسراف و حکم تکلیفی آن حرمت است. وی حکم وضعی اسراف از جمله ضمان را نیز مورد بحث قرار داده است.

مجتبی باقری تودشکی (۱۳۸۸) در مقاله "اسراف و تبذیر" پس از ارائه بحثی در باب تفاوت اسراف و تبذیر به اختلاف نظر بین شهید صدر و محقق نراقی در زمینه تعیین مرجع تشخیص اسراف در هزینه کردن اموال می‌پردازد و بیان می‌دارد که محقق نراقی، عرف و شهید صدر، حکومت را مرجع می‌دانند.

سید حسین اسحاقی (۱۳۸۸) در کتاب مصرف مدیریت در اسلام با یادآوری برخی از مصادیق مهم اسلام در عصر حاضر، به مسئله مصرف‌گرایی و آسیب‌های آن و همچنین راهکارهای اصلاح آن پرداخته است.

سید علی اکبر سیدی نیا (۱۳۸۸ش) در مقاله "مصرف و مصرف‌گرایی از منظر اسلام و جامعه‌شناسی اقتصادی" با روش استادی، تحلیل محتوا و توصیفی و رویکرد جامعه

۱. این مقاله در مجموعه مقالات مندرج در کتاب اصلاح الگوی مصرف به تألیف سید حسین میرمیزی چاپ شده است.

شناختی پس از تبیین آثار مصرف گرایی در جامعه، مصرف گرایی را از دید آموزه های اسلامی بررسی نموده است.

در منابع غربی پژوهشی پیرامون اسراف دیده نشد. نوآوری مقاله حاضر افزون بر رسیدن به معیارهای دقیق فقهی برای شناسایی اسراف، تعیین شاخص برای سنجش میزان اسراف در مصارف بخش خصوصی است.

۳. اسراف در لغت و اصطلاح

واژه «سرف» در زبان عربی معانی متعددی دارد که همگی به «تجاوز از حد» باز می گردند (راغب، اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۴۰۷).

بدون تردید اسراف با همان گستره لغوی، موضوع حکم شرعی قنار نگرفته و دایره معنای اصطلاحی آن محدودتر از اسراف لغوی است. تمامی معاصی از آن جهت که تجاوز از حدود الهی هستند مصداق اسراف لغوی می باشند (ابن اثیر، ج ۲، ص ۳۶۲؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۹، ص ۱۴۹؛ واسطی زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲، ص ۲۷۰). در حالی که مصداق اسراف اصطلاحی نیستند، زیرا در این صورت لازم می آید هر معصیتی، مصداق اسراف نیز باشد (میرمعزی، ۱۳۸۸، ص ۲۰۰).

در روایتی پس از آنکه امام - علیه السلام - دورانداختن هسته خرما را اسراف می شمرد، در بیان علت آن می فرماید: «فَإِنَّهَا تَصْلُحُ لِلشَّيْءِ» (چون به کاری می آید) (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۵۲) براین اساس، علت اسراف دور ریختن هسته خرما، قابل استفاده بودن آن است (مجلسی اول، ۱۴۰۶ق، ج ۶، ص ۴۵۴). با توجه به این تعلیل و عمومی که از آن استفاده می شود (شهید صدر، ۱۴۱۷ق، ج ۶، صفحه ۲۹. طباطبایی، ۱۴۱۸، ج ۷، ص ۴۸) می توان گفت اسراف در هر چیزی که قابلیت استفاده برای رفع نیازی را داشته باشد، محقق می شود.

۴. معیارهای فقهی اسراف

با بهره گیری از آیات و روایات می توان معیارهای زیر را برای شناسایی اسراف معرفی کرد (رجایی، خطیبی، مجله اقتصاد اسلامی، ۱۳۹۱، ۴۳).

اتلاف و تضییع؛ این دو واژه به یک معنا و آن فنا کردن و از بین بردن مال است. منظور از تلف اعم از تلف تدریجی و پنهان است.

مصرف بالاتر از سطح زندگی عمومی؛ در اسلام مصرف از ناحیه بیشینه محدود بوده و این گونه نیست که اگر فرد از سطح درآمدی بالایی برخوردار باشد، حق مصرف نامحدود داشته باشد؛ سقف مجاز مصرف، سطح زندگی عمومی است و مصرف بیش از آن، اسراف محسوب می شود.

مصرف فراطور از توان مالی یا شأن؛ برخی از سطوح مصرف می تواند مصداق اسراف باشد؛ بررسی آیات و روایات نشان می دهد اگر مصرف غیر ضروری که فرائز از شأن یا خارج از توان مالی مصرف کننده باشد مصداق اسراف است.

بخشش بیش از حد؛ بذل و بخشش بیش از حد به دیگران به صورت صدقه، هدیه یا بیع محاباتی و امثال آن، چنانچه سبب محتاج شدن شخص شود، از مصادیق اسراف است. قرآن کریم اتفاق بیش از حد را نهی نموده است (اسراف/ ۲۹).

صرف مال در راه معصیت؛ صرف مال در راه تحقق معصیت اعم از اینکه مقدمه معصیت باشد، مانند صرف مال برای خرید مشروبات الکلی یا مستقلاً معصیت باشد، مانند رشوه دادن، اسراف به شمار می آید.

عدم رعایت اولویت در به کارگیری سرمایه های شخصی و ملی؛ بر اساس برخی روایات اگر سرمایه های ملی یا شخصی با وجود نیازهای ضروری، به موارد غیر ضروری تخصیص داده شود یا با وجود فرصت های سودآور به فرصت های با سود کمتر - یا ثابت بودن سایر شرایط - اختصاص داده شود موجب تضییع شده و اسراف است.

۵. استاندارد و شکاف بهره دوری

«استاندارد» یک معیار و یک حد است. حدی که کمتر از آن مطلوب نیست. به عبارت دیگر، استاندارد حد لازم کیفیت است و تولید در حد کمتر از آن به گونه ای اتلاف منابع است.

وظایف مؤسسه استاندارد و بررسی مراحل تدوین استانداردهای ملی نشان می دهد این مرکز می تواند در جلوگیری از اسراف نقش مؤثری ایفا کند. کالاهای غیراستاندارد به

صورت نوعی، بیشتر در معرض اتلاف قرار گرفته و در نتیجه بستر مناسبی برای تحقق اسراف هستند.

۶. اسراف در مصارف بخش خصوصی

تنوع بسیار بالای مصارف بخش خصوصی یکی از موانع جدی برای جمع آوری اطلاعات آماری مربوط به اسراف است؛ برای عبور از این مانع، در این پژوهش صرفاً بر تعیین شاخص برای محاسبه اسراف در کالاهای مؤثر در تعیین شاخص تورم اکتفا می‌کنیم. کالاهای و خدمات مشمول شاخص تورم با توجه به الگوی مصرف خانوارها تعیین می‌شوند. در سال ۱۳۸۳ با استفاده از نتایج بررسی بودجه خانوارهای شهری بازنگری‌ای در انتخاب کالاهای و خدمات صورت گرفت و از بین کالاهای و خدماتی که خانوارهای ساکن در شهرها مصرف می‌کردند تعداد ۳۵۹ قلم کالا و خدمت، شامل ۲۷۲ قلم کالا و ۸۷ قلم خدمت با توجه به اهمیت آنها به طریق علمی گزینش شدند. هزینه این اقلام، بیش از ۸۵ درصد کل هزینه اقلام مصرفی خانوارها را دربرمی‌گیرد.

۷. گروه‌های دوازده‌گانه کالاها

۳۵۹ قلم کالا و خدمت مؤثر در تورم، به دوازده گروه اصلی زیر تقسیم می‌شوند:

۱.۷. خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها

برای شناسایی اسراف ناشی از اتلاف آشکار در مواد غذایی می‌توان از شاخص "دورریز مواد غذایی" استفاده کرد. میزان دورریز مواد غذایی نسبت به کل تولید مواد غذایی، شاخصی برای سنجش اسراف اتلافی در مواد غذایی است. یکی از راه‌های جمع‌آوری اطلاعات مربوط به دورریز مواد غذایی، استفاده از آمار سازمان بازرگانی یا تخمین حجم آن در شهرهای فاقد سیستم بازرگانی است.

اگر معیار در تشخیص موضوع را قدری دقیق‌تر از معیار عرفی در نظر بگیریم، می‌توان گفت میزان تلف پنهان مواد غذایی از طریق مقایسه کالری کل مواد غذایی تولیدشده و کالری مورد نیاز کل افراد جمعیت نیز سنجش پذیر است. کارشناسان علم

تغذیه میزان کالری مورد نیاز هر فرد برای فعالیت‌های روزانه و همچنین میزان انرژی حاصل از مصرف حجم معینی از مواد غذایی گوناگون را محاسبه کرده‌اند. با محاسبه میزان کالری مورد نیاز کل جمعیت کشور در طی یک سال و محاسبه کالری حاصل از مجموع مواد غذایی مصرف‌شده در همان سال، تا حدی می‌توان به میزان اتلاف پنهان مواد غذایی سالانه دست یافت:

کالری مصرف‌شده در یک سال منهای کالری مورد نیاز جمعیت کشور در همان سال = مصرف مازاد یا نسبت کالری مصرف‌شده به کالری مورد نیاز جامعه.

میزان کالری مازاد بر نیاز کل جمعیت، مرادف با میزان اتلاف پنهان در کالاهای خوراکی و نوشیدنی است و سهم هریک از مواد غذایی از میزان تلف، برابر سهم آن از کل کالری مصرف‌شده است.

مصرف مواد غذایی حرام نیز بر اساس معیار صرف مال در معصیت مطلقاً مصداق اسراف است. بنابراین، اگر در سطح جامعه غذا یا نوشیدنی حرام مصرف می‌شود، باید ارزش ریالی آن به حجم اسراف در مصرف مواد غذایی افزوده شود.

مصرف آن بخش از مواد غذایی که زیاتر بودنش برای بدن ثابت شده است، مصداق اسراف است. این بخش از اسراف با توجه به معیار صرف مال در معصیت مصداق اسراف است.

۲.۷. دخایات

مصرف دخایات به جهت ضرر و زیان برای سلامتی مصرف‌کننده و اطرافیان وی، از مصداق اسراف است. این اسراف مستند به صرف مال در معصیت است؛ چون ضرر رساندن به بدن حرام است. اسراف در دخایات یا جمع ریالی موارد زیر محاسبه می‌شود:

اسراف در دخایات = ارزش ریالی دخایات مصرف‌شده در سال + هزینه‌های درمانی ناشی از دود مستقیم + هزینه‌های ناشی از دود دست‌دوم + خطر افتادن در دام اعتیاد + هزینه‌های ناشی از آتش‌سوزی از طریق دخایات + هزینه‌های اجتماعی (محیط زیستی) ناشی از دخایات

۳.۷. گروه پوشاک و کفش

یک شاخص برای اندازه‌گیری اسراف در کفش و پوشاک می‌تواند نسبت پوشاک مصرفی به متوسط پوشاک مورد نیاز باشد. با بررسی کارشناسانه می‌توان متوسط نیاز هر فرد را به اقلام پرمصرف پوشاک برآورد کرد. با توجه به آنکه سهم پوشاک از تولید ناخالص ملی، هم‌ساله محاسبه می‌شود، با مقایسه بین متوسط لباس مورد نیاز و پوشاک خریداری شده می‌توان به برآوردی از اسراف دست یافت. حجم لباس و کفش دورریز یا معطل مانده نیز شاخص دیگری برای سنجش اسراف است. می‌توان با نمونه‌گیری تصادفی، تا حدی واقعیت را برآورد کرد.

در بخش پوشاک علاوه بر اسراف اتلافی، برخی دیگر از معیارهای اسراف (غیراتلافی) سهم مهمی دارند. استفاده از لباس‌هایی که نوع افراد جامعه از آن به دلیل پرهزینه بودن استفاده نمی‌کنند (با توجه به معیار مصرف بیش از سطح زندگی عمومی) یا استفاده از لباس‌هایی که تناسبی با درآمد یا شأن مصرف‌کننده ندارند، حتی اگر بیش از سطح زندگی عمومی نباشد (مصرف بیش از توان مالی یا شأن)، استفاده از لباس حریر و طلای زینتی برای مردان، و پوشیدن لباس شهرت و لباس تشبه به کفار، از مصادیق صرف مال در معصیت‌اند و اسراف به‌شمار می‌آیند.

همان‌گونه که در بحث معیارها بیان شد، اتلاف تدریجی نیز از مصادیق اسراف است و در روایات در قالب مثال بدان اشاره شده است. در روایات پرشماری استفاده از لباس‌های فاخر و گران‌قیمت در هنگام کار اسراف شمرده شده است. می‌توان از همین مثال به‌مثابه شاخصی برای شناسایی اسراف در پوشاک استفاده کرد. بسیاری از حرفه‌ها پوشش ویژه‌ای را اقتضا می‌کنند. برای مثال انواع حرفه‌های تعمیرات خودرو، به دلیل ارتباط با روغن و گریس نیازمند لباس کار ویژه هستند. لباس مورد استفاده در این حرفه‌ها به سرعت قابلیت خود را برای استفاده در زندگی عادی از دست می‌دهد. با توجه به اینکه اگر لباسی یکی دو بار هنگام کار استفاده شود، در غیر کار قابلیت استفاده ندارد، به کار گرفتن لباس بیش از حد ضرورت در حرفه‌های این‌چنینی اسراف است. بنابراین میزان استفاده نامناسب از کفش و لباس می‌تواند شاخص خوبی برای سنجش این نوع از اسراف باشد. با نمونه‌گیری تصادفی تا حدی می‌توان میزان اسراف را برآورد کرد.

۱.۴.۷. مسکن، آب، برق، گاز و سایر سوخت‌ها

۱.۴.۷.۱. مسکن

توجه به نوع و کیفیت مصالح به کاررفته در اجزای مختلف و سازه ساختمان، در طول عمر ساختمان، دوام و مقاومتش، مدیریت سوخت و در نتیجه کاهش هزینه‌ها نقش کلیدی دارد. بنابراین، برای جلوگیری از اسراف در هزینه‌های مسکن باید مصالح ساختمانی از نظر فنی به‌ویژه از جهت درجه مقاومت، سازگاری با محیط و انتقال سرما و گرما کانون توجه قرار گیرند. «انحراف مصالح و روش ساخت از حد استاندارد، یا غیراستاندارد شدن متغیرهای موجود در مسکن» می‌تواند شاخصی برای محاسبه اسراف در مسکن باشد.

ساختن مسکنی که بیش از حد وسیع باشد، از مصادیق اسراف اتلافی است (نراقی، ۱۴۱۷، ص ۶۳۵)؛ همچنین وجود واحدهای مسکونی خالی که با وجود متقاضی اجاره داده نمی‌شوند، از مصادیق اسراف است.

«نسبت متراژ مسکن موجود به متوسط مسکن مورد نیاز»، می‌تواند شاخص خوبی برای سنجش زیاده‌روی دست کم در بخش مسکن شهری باشد. با محاسبه متراژ کل واحدهای مسکونی موجود در کشور نسبت به تعداد افراد ساکن در آنها، میانگین متراژ مورد استفاده هر شخص به دست می‌آید و با محاسبه متوسط مسکن مورد نیاز برای هر فرد، می‌توان به برآوردی پذیرفتنی از میزان اسراف اتلافی در مسکن دست یافت. این شاخص وسعت پیش از حد و واحدهای خالی را اندازه‌گیری می‌کند.

همان‌گونه که پیش از این اشاره شد، هرگونه استفاده نامتعارف از کالاهای مصرفی بادوام ازجمله مسکن که موجب اتلاف تدریجی آنها شود، اسراف به‌شمار می‌آید. برای محاسبه اتلاف تدریجی در بخش مسکن می‌توان از شاخص «نسبت عمر مسکن به متوسط عمر مورد انتظار» استفاده کرد.

۲.۴.۷. آب آشامیدنی

اسراف اتلافی در مصرف آب غالباً ناشی از فرهنگ غلط در مصرف آب است. افزون بر آن، استفاده از تجهیزات آبی پر مصرف به میزان اسراف در مصرف آب افزوده است.

«نسبت مصرف آب به متوسط مصرف مورد نیاز» شاخص مناسبی برای سنجش میزان اسراف در مصرف آب است. این شاخص اسراف ناشی از بی‌توجهی مصرف‌کنندگان و همچنین اسراف ناشی از بهینه نبودن تجهیزات آبی را اندازه‌گیری می‌کند.

۳.۴.۷. انرژی

اسراف در مصرف انرژی از مهم‌ترین مصادیق اسراف به شمار می‌آید و یکی از اهداف اجرای طرح هدفمندی یارانه‌ها کاهش سطح اسراف در این بخش بوده است. با تقسیم کل مصرف انرژی بر جمعیت کشور، «سرانه مصرف انرژی» به دست می‌آید. از طریق مقایسه سرانه مصرف کشور با سایر کشورها یا با دسترس به استاندارد بهینه مصرف سرانه و مقایسه مصرف سرانه واقعی با آن، می‌توان به تخمینی از اسراف دست یافت. امروزه برای مقایسه کشورهای مختلف جهان به لحاظ مصرف انرژی، از «شاخص شدت انرژی» استفاده می‌شود. شدت انرژی عبارت است از: «انرژی مورد نیاز برای تولید مقدار معینی از کالاها و خدمات»^۱. شدت انرژی برحسب عرضه انرژی اولیه یا مصرف نهایی انرژی محاسبه می‌شود و این شاخص معمولاً در سطح کلان مورد استفاده قرار می‌گیرد و درجه بهینگی استفاده از انرژی در یک کشور را نشان می‌دهد.

مقایسه شدت انرژی کشور با متوسط جهانی یا کشورهای هم‌تراز می‌تواند به نوعی بیانگر میزان اتلاف انرژی و به تبع آن میزان اسراف در مصرف انرژی باشد. از امتیازات این شاخص آن است که اختصاص به بخش مصرف ندارد، بلکه تخمینی از اسراف در انرژی دو مصارف بخش خصوصی، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و مخارج دولت است.

برای بررسی رابطه بین مصرف انرژی و تولید، می‌توان از شاخص ضریب انرژی بهره جست. ضریب انرژی از تقسیم نرخ رشد مصرف نهایی انرژی به نرخ رشد تولید ناخالص داخلی به دست می‌آید. به دلیل استفاده از نرخ رشد در ضریب انرژی، مشکلات تبدیل به واحد یک‌سان جهت مقایسه (مانند نرخ ارز در مقایسه شدت انرژی) در این شاخص وجود

۱. ترازنامه انرژی سال ۱۳۸۸، منتشرشده توسط سازمان بهره‌وری انرژی ایران در وب سایت:

<http://www.saba.org.ir>.

ندارد. معمولاً در ارزیابی ضریب انرژی، آن را با عدد یک مقایسه می‌کنند.^۱ ضریب انرژی بالاتر از یک بیانگر آن است که فناوری به کار رفته در تولید که موجب رشد تولید شده، انرژی بر است.

شاخص بهره‌وری انرژی مانند بهره‌وری نیروی کار و سرمایه، میزان خروجی کالاها و خدمات تولیدی را در مقایسه با ورودی‌ها اندازه‌گیری می‌کند. این شاخص از تقسیم ارزش تولیدات به مقدار انرژی مصرفی به دست می‌آید؛ برعکس شدت مصرف نهایی انرژی. برای محاسبه بهره‌وری انرژی در سطح ملی می‌توان تولید ناخالص داخلی را بر مقدار مصرف نهایی انرژی تقسیم کرد. بهره‌وری انرژی بالاتر به معنای استفاده صحیح و با اتلاف کمتر منابع انرژی است، درحالی که بهره‌وری پایین به معنای هدررفت منابع انرژی می‌باشد.

پس از انرژی آبی، خورشیدی و بادی، مصرف گاز در مقایسه با مصرف نفت و فرآورده‌های آن و همچنین زغال سنگ از جهاتی رجحان دارد؛ به این معنا که با هزینه کمتری قابل پالایش است و میزان آلاینده‌گی بسیار کمتری دارد. بنابراین با وجود امکان بهره‌برداری از منابع انرژی خورشیدی و بادی و سپس گاز، استفاده از سایر سوخت‌های فسیلی، هزینه‌های ناشی از تخریب محیط زیست را بر جامعه تحمیل می‌کند و در نتیجه اسراف است.

نسبت استفاده از منابع تجدیدناپذیر و آلاینده به کل منابع انرژی می‌تواند شاخص مناسبی برای سنجش میزان اسراف در بهره‌گیری از منابع انرژی باشد؛ چنانکه با فرض عدم رشد دانش فنی بهره‌گیری از منابع پاک‌ی مانند انرژی خورشیدی و بادی و انرژی هسته‌ای نسبت بهره‌مندی از منابع تجدیدناپذیر و آلاینده به مصرف منابع تجدیدناپذیر کمتر آلاینده مانند گاز می‌تواند شاخص خربی برای سنجش اتلاف در بخش انرژی باشد.

$$\text{شاخص} = \frac{\text{انرژی تولیدشده از منابع تجدیدناپذیر و آلاینده}}{\text{کل انرژی تولیدشده}}$$

بدیهی است که هرچه این نسبت افزایش یابد، حجم اتلاف منابع بیشتر خواهد بود.

۵.۷. اثاث، لوازم و خدمات مورد استفاده در خانه

اثاث مورد استفاده در منزل، کالای مصرفی بادوام به‌شمار می‌آید و از جهاتی می‌تواند بستر تحقق اسراف اتلافی باشد. آشنا نبودن به شیوه استفاده صحیح از اثاث منزل، استفاده نابجا از وسایل مزبور و عدم تعمیر به‌موقع وسایل نیازمند تعمیر، می‌تواند آنها را در معرض اتلاف زودرس قرار دهد. وجود بروشورهای راهنما در کنار هر وسیله بادوام که نحوه استفاده و نگهداری را تبیین می‌کند و همچنین اهتمام مصرف‌کنندگان به مطالعه آن، می‌تواند از اسراف جلوگیری کند. رفتار مصرفی خانوارها نیز می‌تواند بستر تحقق اسراف در اثاث و کالاهای مورد استفاده در منزل باشد. اسقاط وسایل منزل به دلیل تغییر مد نیز از مصادیق اسراف تخصیصی است.

نسبت خرید لوازم منزل به متوسط مورد نیاز (استاندارد ملی) می‌تواند شاخص درخوری برای سنجش میزان اسراف در این گروه کالا باشد. با فراهم‌سازی فهرستی از میانگین کالاهای مورد استفاده در منزل همراه با تخمین میانگین عمر آنها می‌توان خرید اثاث منزل به متوسط مورد نیاز را برآورد کرد.

۶.۷. بهداشت و درمان

وجود ظرفیت مازاد بر نیاز از مصادیق اسراف است. افزون بر امکانات پزشکی مازاد بر ظرفیت، مراجعه بیش از حد بیمار به پزشک، تعداد مراجعات غیرضرور درخواستی پزشک از بیمار به انگیزه سودجویی غیراخلاقی، جراحی‌های تجمیلی و پلاستیک غیرلازم، ارائه خدمات پزشکی ضعیف و دیر هنگام که هزینه‌های بسیاری را به فرد و جامعه تحمیل می‌کند، تجویز بیش از حد دارو و افراط در استفاده از دارو (به دلیل عوارض منفی برای بدن) موجب هزینه‌های فردی و اجتماعی مستقیم و غیرمستقیم می‌شوند و می‌توانند از مصادیق اسراف باشند.

هزینه ظرفیت مازاد و سرمایه‌های معطل مانده در بخش بهداشت و درمان

سنجش پذیرند؛ چنانکه نسبت مصرف دارو به متوسط مورد نیاز (جهانی) به اضافه هزینه های جانی (فردی و اجتماعی) ناشی از مصرف اضافی دارو و نیز حجم هزینه جراحی های زبستی غیر ضرور می توانند جنبه هایی از اسراف در بهداشت و درمان را ارزیابی کنند.

۷.۷. حمل و نقل

اسراف و اتلاف منابع در بخش حمل و نقل، بیشتر از این راه ها تحقق می یابد: ۱. ضعف در ایمنی مسافر، بار و وسیله حمل و نقل؛ ۲. مصرف سوخت و انرژی بیشتر؛ ۳. سرعت عمل کمتر؛ ۴. استهلاك بیشتر وسایل حمل و نقل و جاده؛ ۵. اشغال فضای فیزیکی بیشتر؛ ۶. تولید آلاینده ها و آلودگی محیط زیست؛ ۷. میزان جابه جایی مسافر و بار کمتر (متوسط هزینه بیشتر مسافر و بار)؛ ۸. نظم پذیری اندک.

با توجه به موارد یادشده می توان شاخص هایی را برای سنجش اسراف در بخش حمل و نقل معرفی کرد: ۱. نسبت استفاده از خودروهای شخصی به عمومی؛ ۲. نسبت حمل و نقل جاده ای به ریلی؛ ۳. نسبت حمل و نقل دریایی به جاده ای؛ ۴. نسبت خط آهن سریع السیر به عادی؛ ۵. نسبت شبکه آزادراهی و بزرگراهی در شبکه جاده ای به کل جاده های بین استانی و شهری؛ ۶. نسبت نقاط پرحادثه به میزان قابل اضماعض (طبیعی)؛ ۷. نسبت راه های خاکی به آسفاته در شهر و روستا؛ ۸. نسبت ایمن سازی بناهای فنی (تونل ها، پل ها و...) به استانداردهای بین المللی؛ ۹. نسبت ارائه خدمات حضوری به الکترونیک (در بالای ۲۵۰ کیلومتر)؛ ۱۰. میزان هزینه های جانی و مالی حوادث جاده ای (ایمن سازی)؛ ۱۱. فاصله بهره وری حمل و نقل (ریلی، جاده ای و دریایی) به بهره وری استاندارد؛ ۱۲. فاصله فناوری ناوگان عمومی به میانگین فناوری نوین؛ ۱۳. فاصله حجم گلوگاه های محدودکننده سرعت با میزان استاندارد؛ ۱۴. فاصله توسعه سازی با فناوری های استاندارد جهانی و سازگار با محیط زیست؛ ۱۵. فاصله عوامل حادثه ساز با استانداردهای جهانی؛ ۱۶. فاصله مشخصات فنی راه ها با استانداردهای بین المللی؛ ۱۷. فاصله بهره گیری از دوچرخه و امثال آن نسبت به سطح مطلوب؛ ۱۸. سهم بخش خصوصی از ناوگان عمومی به دولتی.

۸.۷. ارتباطات

می‌توان از شاخص کلی شکاف دیجیتالی بین مناطق مختلف کشور و همچنین کل کشور با سایر کشورها برای سنجش فاصله استان‌ها با یکدیگر و کشور با استانداردهای بین‌المللی استفاده کرد. امروزه شاخص‌هایی مانند کاربران اینترنت (هر صد نفر)، مشترکان خط موبایل و تلفن ثابت (هر صد نفر) و اشتراک تلفن همراه را در گروه شاخص‌های زیرساختی طبقه‌بندی می‌کنند. با افزودن فرهنگ درست استفاده از ارتباطات به شاخص‌های مزبور، می‌توان از این شاخص‌ها در جهت کاهش شکاف بهره‌وری و کاهش اسراف استفاده کرد.

۹.۷. تفریح و امور فرهنگی

هزینه سفرهای تفریحی خارجی گران‌قیمت و تجملی که از عهده عموم مردم خارج است، می‌تواند بر اساس مصرف فراتر از زندگی عموم افراد جامعه به منزله اسراف تلقی شود. مهمانی‌های پرخرج و مترفانه و سایر تفریحات لهوگونه، به دلیل صرف مال در معصیت، مصداق اسراف‌اند. با توجه به پخش شدن شاخص‌های این گروه کالا، در سایر گروه‌های کالایی و مصرف فراتر از سطح زندگی عمومی به دلیل هم‌پوشانی، از ورود مستقل به شاخص‌های این گروه کالا خودداری می‌شود.

۱۰.۷. تحصیل

ممکن است اسراف در فضاهای آموزشی، امکانات آموزشی و نیروی انسانی اعم از معلمان و کارکنان رخ دهد. «نسبت کارکنانی که نقش مستقیم در تعلیم و تربیت ندارند به استاندارد مورد نیاز این بخش» و «فاصله ضریب اشتغال واقعی کارکنان با ضریب اشتغال استاندارد»^۱ را می‌توان به منزله معطل گزاردن سرمایه و اتلاف منابع مورد توجه قرار داد؛ چنان‌که «تعطیلی افراطی» می‌تواند نشان‌دهنده اتلاف در منابع انسانی و فیزیکی باشد. مراکز آموزشی به‌ویژه آموزش و پرورش، حدود چهار ماه به بهانه تعطیلات تابستانی تعطیل‌اند.

۱. ضریب اشتغال واقعی، از تقسیم ساعات کارکنان آموزشی مورد نیاز هر فعالیت یا گروه درسی، بر ساعات کارکنان آموزشی موظف واجد شرایط به دست می‌آید.

اگر در همه استان‌های کشور توجه منطقی نداشته باشد، به معنای هدررفت بیش از ۲۵ درصد ظرفیت موجود در این بخش است.

«فاصله بهره‌برداری از فضاها با بهره‌برداری استاندارد» می‌تواند برای سنجش میزان معطل ماندن این سرمایه‌ها استفاده شود.

«ضریب بهره‌برداری»، از تقسیم تعداد دفعات استفاده از فضاهای تعلیم و تربیت مانند کلاس‌های درس در روز، بر تعداد فضاها و کلاس‌های موجود ضریب در صد به دست می‌آید. همچنین «نسبت سرانه فضاهای آموزشی به سرانه استاندارد» می‌تواند برای سنجش فضای مازاد محاسبه شود.

فضاهای آموزشی و پرورشی یا قلمروهای مربوطه بی‌استفاده، به دلیل معیار عدم رعایت اولویت دو به کارگیری سرمایه‌های شخصی و ملی از مصادیق اسراف‌اند.

ممکن است اسراف در امکانات و تجهیزات تحقق یابد، منظور از امکانات و تجهیزات، مجموعه‌ای از نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای نسبتاً بادوام در فضاهای آموزشی است که در فرایند یاددهی و یادگیری، جهت تسهیل آموزش و پرورش به کار گرفته می‌شود. برای سنجش تقریبی هزینه‌های ناشی از ناکارآمدی امکانات و تجهیزات، می‌توان شاخص‌هایی در نظر گرفت:

۱. میزان تناسب محتوای دوره‌های آموزشی کارکنان با نیازهای شغلی آنان؛
۲. نرخ اتلاف یا نسبت نهاده به بازده واقعی به نسبت نهاده به بازده مطلوب: نهاده واقعی به معنای تعداد سال / دانش آموز (یا واحد درسی / دانش آموز) هزینه شده برای گروه معینی (مثلاً هزار نفر) از افراد است که وارد پایه اول یک دوره تحصیلی می‌شوند. بازده یا برداشته واقعی، به صورت تعداد فارغ‌التحصیلان آن گروه طی دوران تحصیلات آنها تعریف می‌شود.

بنابراین نسبت عمر کتاب به عمر مورد انتظار یا استاندارد می‌تواند شاخصی برای سنجش بخشی از اسراف در زمینه تحصیل باشد.

عدم برنامه‌ریزی صحیح می‌تواند موجب شود در بعضی رشته‌ها با فارغ‌التحصیل مازاد روبه‌رو شویم؛ به گونه‌ای که امکان جذب این تخصص در داخل یا خارج فراهم نباشد.

ترتیب نیروی مازاد بر ظرفیت مورد نیاز و برگزاری رشته‌های غیر ضروری، هزینه‌هایی را بر اقتصاد کشور تحمیل خواهد کرد. می‌توان از «نسبت فارغ‌التحصیلان تحصیلات تکمیلی به متوسط مورد نیاز»، برای سنجش میزان مازاد بر نیاز استفاده کرد. در واقع هزینه تربیت متخصصان مازاد بر نیاز و برگزاری رشته‌های غیر ضروری را می‌توان به‌مثابه اتلاف منابع در نظر گرفت.

مصرف کاغذ در عین حال که شاخص توسعه‌یافتگی است، می‌تواند مصداق اسراف نیز باشد. چاپ کتاب‌ها و مجلات زیانمند و حتی ناسودمند، هدر دادن منابع کشور است و اسراف به‌شمار می‌آید. میزان کتاب‌ها و روزنامه‌های فروش‌رفته نیز اگر بیش از حد متعارف باشد، اسراف محسوب می‌شود. روزنامه‌ها، بیشتر مجلات و دفترهای مورد استفاده دانش‌آموزان به نوعی کالای یک‌بار مصرف هستند؛ بنابراین، کاغذ به‌کاررفته در آنها، پس از مطالعه پسماند به‌شمار می‌آید و بازیافت آن می‌تواند حجم فراوانی از مواد اولیه را به چرخه مصرف بازگرداند. در نتیجه دور ریختن آن، اتلاف منابع و مصداق اسراف است. برای شناسایی اسراف اتلافی در این بخش، می‌توان از نسبت میانگین مصرف کاغذ به استاندارد به‌مثابه شاخص استفاده کرد.

۱۱.۷. رستوران و هتل

از شایع‌ترین زمینه‌های تحقق اسراف در رستوران‌ها و هتل‌ها «دورریز مواد غذایی» است که پیش از این در گروه کالاهای خوراکی و آشامیدنی مطرح شد. زمینه دیگر تحقق اسراف در هتل‌ها و رستوران‌ها «ایجاد ظرفیت مازاد بر نیاز» است؛ به گونه‌ای که بخشی از ظرفیت ایجادشده بی‌استفاده باقی بماند. به دلیل عدم ورود دولت در این بخش، به نظر می‌رسد بخش خصوصی انگیزه لازم را برای عدم تحقق چنین اتلافی دارد و موارد تحقق‌یافته قابل اغماض‌اند. زمینه دیگر و مهم در رستوران‌ها، درجه رستوران و هتل است. اگر درجه به گونه‌ای باشد که به ملا و مترفان اختصاص یابد، معیار مصرف فراتر از سطح زندگی عمومی بر آن صدق می‌کند و از این جهت اسراف خواهد بود. بنابراین، مجموعه موارد ظهور و بروز اسراف در گروه رستوران و هتل در سایر گروه‌ها محاسبه خواهد شد؛ از این رو به دلیل همپوشانی، از نگاه مستقل به آن می‌پرهیزیم.

۱۲.۷. کالاهای و خدمات متفرقه

۱.۱۲.۷. حجم کالاهای و خدمات مصرفی حرام

با توجه به معیار «صرف مال در معصیت»، هر هزینه‌ای که به ارتکاب گناه اختصاص داده شود، مصداق اسراف است. بنابراین هزینه‌های ناشی از خرید وسایل قمار، آلات اختصاصی لهو و لعب، انواع مواد مخدر، فیلم‌های مستهجن، ماهواره و اینترنت برای استفاده غیراخلاقی، پرداخت رشوه و ربا و هرگونه فعالیت اقتصادی غیرقانونی مصداق اسراف است. ارزش ریالی مجموعه کالاهای و خدمات حرام می‌تواند برای سنجش این نوع اسراف مورد استفاده قرار گیرد. شایان ذکر است چون مواد غذایی حرام (خوردنی و آشامیدنی) قبلاً در بخش مواد غذایی محاسبه گردید برای جلوگیری از همپوشانی در اینجا نباید محاسبه شوند.

۲.۱۲.۷. مصارف زیان‌رسان به بدن

بر اساس روایات، هر مصرفی که برای بدن زیانی داشته باشد، مصداق اسراف است. در روایتی امام صادق (ع) می‌فرماید: *إِنَّمَا الْإِسْرَافُ فِيمَا أَتْلَفَ الْمَالُ وَأَضَرَّ بِالْبَدَنِ*؛ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۴۹۹). یعنی مصرفی که زیان به بدن را موجب شود اسراف است. البته زیان رساندن به بدن زیرمجموعه مصرف در راه معصیت است؛ اما به لحاظ اهمیت اضرار به بدن و همچنین تصریح به اسراف بودن آن در روایت، باید جداگانه و به‌منزله شاخصی مستقل برای شناسایی اسراف در نظر گرفته شود.

مصرف خوراکی‌ها و به‌طور کلی کالاهایی که زیانمند بودن آنها برای سلامتی، توسط نهادهای رسمی تأیید و اعلام شده باشد، از مصداق اسراف است. برای مثال کارشناسان علم تغذیه به زیانمند بودن نوشابه‌های گازدار و برخی تنقلات مورد علاقه کودکان اذعان دارند. یا توجه به اسراف بودن صرف مال در راستای زیان‌رسانی به بدن، این موارد همگی مصداق اسراف خواهند بود. آمار مصرف این نوع کالاهای را می‌توان از میزان تولید آنها به دست آورد.

۳.۱۲.۷. حجم زیاله

در فرایند مصرف هر آنچه از کالای مصرف شده باقی بماند و قابلیت مصرف نداشته باشد، به منزله پسماند و زیاله دور ریخته می شود. در عمل مشاهده می شود که به دلیل بی مبالائی و سهل انگاری، بخشی از مواد قابل استفاده نیز همراه زیاله دور ریخته می شود. همان گونه که اشاره شد در روایات آمده است که دور انداختن هسته خرما و دورریز هر چیزی که قابلیت استفاده دارد، از مصادیق اسراف است.

امروزه زیاله را طلای کثیف می نامند. برگزیدن این واژه بدین دلیل است که با تفکیک زیاله و بازیافت مواد قابل استفاده درون آن، می توان به متابعی با ارزش دست یافت. بنابراین یکی از شاخص های سنجش اسراف اتلافی، حجم زیاله قابل بازیافت دفن شده است.

هزینه های ناشی از آلودگی محیط زیست

زندگی ماشینی و صنعتی، مشکلاتی را به لحاظ زیست محیطی برای بشر پدید آورده و آلودگی های صنایع به بروز بیماری های گوناگون و تغییر در اکوسیستم های طبیعی انجامیده است. هزینه های تحمیلی ناشی از این آلودگی ها تا حدی اجتناب پذیر است، ولی بیش از آن اسراف و اتلاف منابع به شمار می آید. یک قلم کوچک از این آلودگی ها حجم نایلون های رهاسده در محیط زیست است. خانوارها روزانه اقدام به خرید کالا می کنند و پس از هر بار خرید با یک یا چند نایلون پلاستیکی به خانه بازمی گردند. این نایلون ها به زیاله و عاملی مهم برای تخریب محیط زیست تبدیل می شوند. به نظر می رسد بتوان کیف های بادوام ویژه خرید را جایگزین این نایلون ها کرد و سالانه از مصرف انبوه آنها و اتلاف محیط زیست جلوگیری کرد. در هر صورت هزینه های اجتناب پذیر تخریب محیط زیست که برای جبران آنها جامعه متحمل خسارت می شود، اسراف اتلافی خواهد بود.

۸. مصرف فزاینده از سطح عمومی زندگی

بنا بر معیار دوم، هرگونه مصرفی که تفاوت فاحشی با سطح زندگی عمومی داشته باشد، مصادیق اسراف است. این گونه مصارف بیشتر به صورت تجمل گرایی و اسراف جلوه

می‌کنند. گرچه خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد و بهره‌گیری از زینت تا حدی مطلوب است (اسراف، ۳۲-۳۱) (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۴۳۸)، تجمل‌گرایی افراطی و مصارف مترفانه مذمت شده و فقها نیز حکم به اسراف آن کرده‌اند (ابن بابویه قمی، ج ۱، ص ۵۱۶؛ ابن فهد حلی، ص ۱۵۹؛ ناصر مکارم شیرازی، ج ۳، ص ۶۳۰). برای مثال ساختمان‌های چندمیلیاردی انگشت‌نما، خودروهای خارجی و جواهرات گران‌قیمت و نیز دکوراسیون‌های افراطی که فراتر از سطح زندگی عمومی هستند با استناد به معیار مصرف بیش از سطح زندگی عمومی، مصداق اسراف خواهند بود. ویژگی این نوع مصارف آن است که نه تنها نوع افراد جامعه توان مالی چنین مصارفی را ندارند، که در نظر عرف این نوع مصارف مترفانه جلوه می‌کند و مصرف‌کننده را از عموم جامعه جدا می‌سازد.

تفریحات پرهزینه از جمله مصداق اسراف مستند به مصرف بیش از سطح زندگی عمومی‌اند. مسافرت‌های تفریحی به برخی کشورهای خارجی، از آن‌جهت که نیازمند صرف مبالغ هنگفت‌اند، به‌طور معمول خارج از توان مالی بیشتر افراد جامعه‌اند. به نظر می‌رسد این گونه مسافرت‌ها مصداق اسراف باشند.

برگزاری مراسم و مهمانی‌های مجلل و تجملاتی که خارج از حد متعارف است از جمله بسترهای تحقق اسراف است. با تعیین استاندارد برای هزینه‌های مراسم و مهمانی‌ها، می‌توان سطح اسراف در آنها را شناسایی و محاسبه کرد. به‌جاست که سبد کالای مصرف مترفانه تعیین شود و پس از محاسبه گردش مالی آن گروه از کالاهای لوکس و تجملی که مصرفشان از سطح عمومی زندگی بالاتر است (ارزش ریالی سبد کالای مصرفی مترفانه)، این نوع اسراف برآورد گردد.

۹. رعایت نکردن اولویت در به‌کارگیری سرمایه‌ها

بایسته است که برای تنظیم دخل و خرج خانواده برنامه‌ریزی، و اولویت‌ها را مشخص کنیم و بکوشیم تا عملکرد در چارچوب همان برنامه باشد. شاخص تقدیر معیشت و مدیریت بهینه زندگی، مبین این است که آیا خانواده‌ها برای هزینه‌های زندگی برنامه‌ریزی دارند یا خیر؟ آیا بدون برنامه خرید می‌کنند یا با اولویت‌سنجی و حساب‌شده خرید می‌کنند؟

خانواده‌ای که معیشتش بر اساس اولویت‌های زندگی باشد، کمتر مرتکب اسراف و اتلاف منابع می‌شود. هرچه تدبیر کمتری صورت گیرد و برنامه نقش کمتری در زندگی داشته باشد، ضریب ارتکاب اسراف بیشتر خواهد بود. با برنامه‌ریزی می‌توان از هزینه‌های اضافی کاست. بنابراین «تدبیر و برنامه‌ریزی» یا همان که در روایات با عنوان «تقدیر معیشت» آمده، برای رعایت اولویت در به کارگیری سرمایه‌ها ضرور است و وجود و عدمش تا حدی می‌تواند نشان از وجود اسراف و عدم وجود آن باشد.

۱۰. بی‌تدبیری و عدم برنامه‌ریزی

امام علی (ع) می‌فرماید: حسن التّدیر ینمی قلیل المال، وسوء التّدیر یفنی کثیره؛ «برنامه‌ریزی درست مال اندک را افزایش می‌دهد و تدبیر نادرست مال فراوان را نابود می‌کند».

حسن تدبیر و سوء آن، از نظر مصداقی بر برنامه‌ریزی و عدم برنامه‌ریزی منطبق است. عدم برنامه‌ریزی به معنای بی‌تدبیری است و برنامه‌ریزی ضعیف، نشان از ضعف تدبیر دارد. تدبیر عالمانه و دقیق، ثروت و بی‌نیازی است (طبرسی، ج ۲، ص ۸۴؛ آمدی، ص ۸۰۸) و ضعف تدبیر، کلید فقر (آمدی، ص ۱۹۱). و منشأ ویرانی (همان، ص ۱۹۰). مؤمن در زندگی خویش، خوش‌تدبیر (شیخ حر عاملی، ج ۱۱، ص ۱۵۰). است و تدبیر عالمانه را جزو دین‌داری می‌داند (طوسی، ج ۲، ص ۲۸۳) و از خدای خود برای موفقیت در برنامه‌ریزی نسبت به امور معیشتی یاری می‌جوید (صحیفة سجادیه، دعای ۳۰، ص ۲۰۲).

این پرسش مطرح است که آیا در زندگی روزمره خانواده‌ها، برنامه و محاسبه در هزینه‌های زندگی وجود دارد؟ آیا نیازهای ماه برای حقوق‌بگیران و نیازهای سال برای کشاورزان طبقه‌بندی و اولویت‌سنجی می‌شود یا خیر؟ آیا مشخص می‌شود کدام هزینه با سطح درآمد خانوار سازگار است و کدام ناسازگار و کدام بیش از حد است و کدام بیجا؟ آیا مطالعه می‌شود که چرا ما باید در هزینه خانوار این مقدار صرف خرید کالای «الف» کنیم؟ آیا درباره اینکه کالای مورد نظر جانشین بهتری دارد یا خیر، تفحص و جستجو می‌شود؟ آیا محاسبه می‌شود که می‌توان از آن هزینه کاست؟ آیا واقعاً نمی‌توان هزینه‌های

زندگی را تعدیل کرد؟

تقدیر معیشت، یعنی برنامه‌ریزی و بودجه‌بندی؛ یعنی هماهنگ‌سازی هزینه با درآمد و وظایف مالی، به گونه‌ای که همزمان شأن و موقعیت اجتماعی خانواده حفظ شود. بودجه‌بندی، لازم و ضرور است. در بودجه‌بندی، دخل و خرج برای ماه یا سال برنامه‌ریزی می‌شود. اولویت‌ها مشخص و تلاش می‌شود که عملکرد در چارچوب همان برنامه باشد. البته موارد پیش‌بینی نشده نیز مورد ملاحظه قرار می‌گیرند.

شاخص تقدیر معیشت و مدیریت بهینه زندگی، شاخصی مهم و نشان‌دهنده این است که آیا خانواده‌ها برای هزینه‌های زندگی برنامه‌ریزی دارند یا خیر؟ آیا بدون برنامه و به صورت تصادفی خرید می‌کنند یا حساب‌شده؟ آیا چنان‌که برای محل کار خود حساب و کتاب و ثبت ورودی و خروجی دارند، برای هزینه‌های زندگی هم ثبت ورودی و خروجی دارند؟ هزینه‌های زندگی را نیز می‌توان در فهرست ثبت روزانه، ماهانه و سالانه یادداشت کرد و نسبت هزینه به درآمد را محاسبه و بر اساس آن برنامه‌ریزی کرد. این برنامه می‌تواند شاخصی برای دوری از اسراف باشد؛ چنانکه فقدان آن نشانه ورود به اسراف است. خانواده‌ای که معیشت آن روی حساب و کتاب، و بر اساس اولویت‌های زندگی باشد، کمتر مرتکب اسراف و اتلاف منابع می‌شود. هرچه تدبیر کمتری صورت گیرد و برنامه نقش کمتری در زندگی داشته باشد، ضریب ارتکاب اسراف بیشتر خواهد بود.

می‌توان فهرستی از مراحل تدبیر در امور معیشت را در بخش مصرف بدین ترتیب ارائه کرد: ۱. توزیع درآمد میان مصارف حال و آینده؛ ۲. طبقه‌بندی مصارف حال از بسیار ضرور تا ضرور و تجملی؛ ۳. انتخاب نوع کالا و خدمت؛ ۴. تعیین مقدار کالا یا خدمت؛ ۵. تعیین زمان و مکان خرید؛ ۶. تعیین شیوه نگه‌داری؛ ۷. تعیین شیوه آماده شدن برای مصرف؛ ۸. تعیین شیوه مصرف؛ ۹. تعیین شیوه برخورد با اضافات.

۱۱. جمع‌بندی

اسراف در مصارف بخش خصوصی = اسراف اتلافی + اسراف ناشی از شکاف بهره‌وری و فاصله با استاندارد (بر اساس امکانات و موقعیت کشور)

اسراف اتلافی = ارزش ریالی سبد کالای مصرفی مترفانه + ارزش ریالی مجموعه کالاهای و خدمات حرام (بدون احتساب مواد مخدر) + ارزش ریالی مواد مخدر مصرف شده + خوراکی‌ها و به‌طور کلی کالاهایی که مضر بودن آنها برای سلامتی، توسط نهادهای رسمی تأیید و اعلام شده باشد (بدون محاسبه دخانیات) + نسبت عدم بازیافت زباله به حجم آن + هزینه‌های اجتماعی (ناشی از آلودگی محیط زیست) + هزینه‌های ناشی از ترک تحصیل دانش‌آموزان دوره عمومی (نرخ ترک تحصیل) + هزینه‌های ناشی از تکرار پایه دانش‌آموزان (نرخ تکرار پایه دانش‌آموزان) + اجاره فضاهای آموزشی و پرورشی یا قلمروهای مربوطه بی‌استفاده + میزان هزینه‌های جانی و مالی حوادث جاده‌ای + حجم هزینه جراحی‌های زینتی غیر ضرور و لوکس + هزینه‌های جانی (فردی و اجتماعی) ناشی از مصرف اضافی دارو + هزینه ظرفیت مازاد و سرمایه‌های معطل مانده در بخش بهداشت و درمان + حجم لباس و کفش دورریز یا معطل مانده + ارزش ریالی دخانیات مصرف شده در سال + هزینه‌های مراقبت‌های بهداشتی و درمانی ناشی از دود مستقیم + هزینه‌های ناشی از دود دست دوم + هزینه‌های ناشی از آتش‌سوزی از طریق دخانیات + هزینه‌های اجتماعی - محیط زیستی ناشی از دخانیات + هزینه‌های ناشی از اعتیادهای پسین دخانیات + حجم دورریز مواد غذایی.

اسراف ناشی از شکاف بهره‌وری و استاندارد^۱ = تقدیر معیشت و برنامه‌ریزی + نسبت عمر کتاب به عمر مورد انتظار یا استاندارد + نسبت فارغ‌التحصیلان تحصیلات تکمیلی به متوسط مورد نیاز + نرخ اتلاف یا نسبت نهاده به بازده واقعی به نسبت نهاده به بازده مطلوب + نسبت کارکنانی که نقش مستقیم در تعلیم و تربیت ندارند به استاندارد مورد نیاز این بخش + فاصله ضریب اشتغال واقعی کارکنان با ضریب اشتغال استاندارد + فاصله بهره‌برداری از فضاها به بهره‌برداری استاندارد + نسبت سرانه فضاهای آموزشی به سرانه استاندارد + میزان تناسب محتوای دوره‌های آموزشی کارکنان با نیازهای شغلی آنان + شکاف دیجیتالی بین مناطق مختلف کشور و همچنین کل کشور با میانگین جهانی + فاصله

۱. این مجموعه پس از تعدیل و تبدیل به ارزش ریالی با مجموعه اسراف اتلافی جمع می‌شود.

امنیت فناوری اطلاعات با امنیت استاندارد + نسبت شبکه‌های ثابت به شبکه‌های سیار + کاربران اینترنت (هر صد نفر) + مشترکان خط تلفن ثابت (هر صد نفر) + اشتراک تلفن همراه (هر صد نفر) + نسبت استفاده از خودروهای شخصی به عمومی + نسبت حمل و نقل جاده‌ای به لوله‌ای، ریلی و دریایی + نسبت خط آهن سریع‌السیر به عادی + نسبت شبکه آزادراهی و بزرگراهی در شبکه جاده‌ای به کل جاده‌های بین استانی و شهری + نسبت نقاط پرحادثه به میزان قابل اخماض + نسبت راه‌های خاکی به آسفالت شهر و روستا + نسبت ایمن‌سازی بناهای فنی (تونل‌ها، پل‌ها و...) به استانداردهای بین‌المللی + نسبت ارائه خدمات حضوری به الکترونیک (در بالای ۲۵۰ کیلومتر) + فاصله بهره‌وری حمل و نقل با بهره‌وری استاندارد + فاصله فناوری ناوگان عمومی با میانگین فناوری نوین + فاصله حجم گلوگاه‌های محدودکننده سرعت با میانگین استاندارد + فاصله نوسازی با فناوری‌های استاندارد جهانی و سازگار با محیط زیست + فاصله عوامل حادثه‌ساز با استانداردهای جهانی + فاصله مشخصات فنی راه‌ها با استانداردهای بین‌المللی + فاصله بهره‌گیری از دوچرخه با سطح مطلوب + مهم بخش خصوصی از ناوگان عمومی به دولتی + فاصله بهره‌وری حمل و نقل با بهره‌وری استاندارد + نسبت مصرف دارو به متوسط مورد نیاز (جهانی) + نسبت خرید لوازم و خدمات منزل به متوسط مورد نیاز (ملی) + نسبت متراژ مسکن موجود به متوسط مسکن مورد نیاز + نسبت عمر مسکن به متوسط عمر مورد انتظار + انحراف مصالح و روش‌های ساخت مسکن از حد استاندارد + فاصله بهره‌وری وسایل و ادوات آب‌بر با بهره‌وری استاندارد + نسبت مصرف آب شرب به متوسط مصرف مورد نیاز + نسبت مصرف سرانه انرژی به مصرف استاندارد + شدت انرژی + ضریب انرژی + بهره‌وری انرژی + نسبت مصرف سرانه انرژی به استاندارد + نسبت استفاده از منابع تجدیدناپذیر و آلاینده به کل منابع انرژی + تقسیم وزن گازهای گل‌خانه‌ای بر ارزش افزوده بخش صنعت + نسبت پوشاک مصرفی به متوسط مورد نیاز + میزان استفاده نامناسب از کفش و لباس.

۱۲. منابع

قرآن کریم

- نهج البلاغه، سید رضی، محمد بن حسین موسوی، قم، مؤسسه نهج البلاغه، ۱۴۱۴ هـ ق
- ابن اثیر، جزوی، مبارک بن محمد، النهایه فی غریب الحدیث والأثر، قم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، [بی تا].
- ابن بابویه قمی، محمد بن علی، شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ ق.
- ابن فارس بن زکریا، ابوالحسن احمد، معجم مقاییس اللغة، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۴۰۴ ق.
- ابن قهد حلی، جمال الدین، احمد بن محمد اسدی، عده الداعی و نجاح الساعی، دارالکتاب العربی، ۱۴۰۷ ق.
- ابن منظور، ابوالفضل جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۳، بیروت، دار الفکر للطباعة والنشر والتوزیع - دار صادر، ۱۴۱۴ ق.
- اسحاقی، سید حسین، مصروف مدبرانه در اسلام، قم، مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۸.
- انصاری، محمد علی، دراسه حول الاسراف فی الکتاب والسنة، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۹.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد تمیمی، غرر الحکم و درر الکلم، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، لبنان - سوریه، دار العلم - الدار الشامیه، ۱۴۱۲ ق.
- رحمانی، محمد، "الاسراف علی ضوء الشریعه"، مجله فقه اهل بیت (عربی)، ش ۲۵، مؤسسه دایرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت، [بی تا].
- سیدی نیا، سید علی اکبر، "مصروف و مصروف گزایی از منظر اسلام و جامعه شناسی اقتصادی"، مجله اقتصاد اسلامی، سال نهم، شماره ۳۴، تابستان ۱۳۸۸، ص ۱۵۱.
- الصحیفه السجادیه، قم، دفتر نشر الهادی، ۱۳۷۶.

صدر، سید محمد باقر، بحوث فی علم الأصول، مؤسسة دایرة المعارف فقه اسلامی، ١٤١٧ق.

طباطبایی حائری، سیدعلی بن محمد، ریاض المسائل فی تحقیق الأحکام بالدلائل، قم مؤسسة آل البيت، ١٤١٨ق.

طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج، مشهد نشر مرتضی، ١٤٠٣ق.

طوسی، محمد بن حسن، الأموال، قم، دارالثقافة، ١٤١٤ق.

عاملی، حر، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه، قم، مؤسسة آل البيت علیهم السلام، ١٤٠٩ق.

مکارم شیرازی، ناصر، استفتاات جدید، ج ٢، قم انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب (ع)، ١٤٢٧ق.

میرمعزی، سیدحسین، اصلاح الگوی مصرف، قم، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، ١٣٨٨.

نراقی، مولی احمد بن محمد مهدی، حوائد الأيام فی بیان قواعد الأحکام، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ١٤١٧ق.

واسطی زبیدی حنفی، محب الدین و سید محمد مرتضی حسینی، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت، دارالفکر للطباعة والنشر والتوزیع، ١٤١٤ق.